

УДК 378:364.442.2:613.86

О. І. ТОПОЛЬ

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті надано визначення понять «професіоналізм» та «професійна компетентність», означена предметна сфера соціальної діяльності. Досліджено комплекс професійно важливих умінь, навичок та якостей фахівця соціальної сфери, виділені основні компоненти його професійної діяльності. Розглянуто фактори професійних ризиків в роботі соціальних працівників. Визначено поняття «здоров'язберігаюча компетентність» та його основні компоненти в структурі професіоналізму соціальних працівників.

Ключові слова: професіоналізм соціального працівника, професійна компетентність соціального працівника, здоров'язберігаюча компетентність соціального працівника.

Е. И. ТОПОЛЬ

ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА

В статье дано определение понятий «профессионализм» и «профессиональная компетентность»; обозначена предметная сфера социальной деятельности. Исследовано комплекс профессионально важных умений, навыков и качеств специалиста социальной сферы, выделены основные компоненты его профессиональной деятельности. Рассмотрено факторы профессиональных рисков в работе социальных работников. Определено понятие «здоровьесберегающая компетентность» и его основные компоненты в структуре профессионализма социальных работников.

Ключевые слова: профессионализм социального работника, профессиональная компетентность социального работника, здоровьесберегающая компетентность социального работника.

O. I. TOPOL

THE HEALTH-PRESERVING COMPETENCE AS A CONSTITUENT OF SOCIAL WORKER'S PROFESSIONALISM

The determination of notions «professionalism» and «professional competence» is given in the article; subject sphere of social activity is defined; complex of professionally important abilities, skills and qualities of social sphere's specialist are investigated, basic components of his professional activity are singled out; factors of professional risks in the social workers' activity are examined; the notion «health-preserving competence» and it's basic components in the structure of social workers' professionalism are determined.

Keywords: professionalism of social worker, professional competence of social worker, health-preserving competence of social worker.

Активна модернізація суспільства на початку ХХІ ст., що супроводжується кризовими процесами (ускладненням життєвого середовища, змінами моральних цінностей тощо), відзначається зростанням соціально негативних явищ і соціально небезпечних захворювань, збільшенням кількості людей, які опиняються у складних життєвих обставинах і потребують професійної допомоги фахівців, зокрема соціальних працівників.

Проблема компетентності соціального працівника набуває в останні роки все більшої актуальності у зв'язку з постійною трансформацією соціального досвіду, реконструкцією сфери соціальних послуг, удосконаленням технології соціальної роботи, зростанням рівня вимог соціуму до фахівців. Власне компетентність у вирішенні соціальних проблем становить основу професійного здійснення соціальної роботи на високому професійному рівні. Удосконалення підготовки професійно компетентних кадрів, з одного боку, розширить можливості для

подальшого становлення соціальної роботи як професійного виду діяльності, з іншого – забезпечить результативність підвищення професійної компетентності і зрілості кожного конкретного представника цієї професії.

Пріоритетним напрямком сучасних досліджень в галузі професійної підготовки фахівців соціальної сфери є вивчення проблематики становлення професіоналізму та професійної компетентності як його головної складової.

У працях вітчизняних та зарубіжних науковців значна увага приділяється проблемам професійної підготовки фахівців соціальної сфери (Л. Долинська, Д. Годлевська, К. Максимова, В. Нор, В. Орленко, О. Шевчук, К. Якубенко, О. Карпенко), становлення соціального працівника як професіонала (В. Бочарова, Н. Клименко, А. Ляшенко, В. Плащов, В. Поліщук, В. Сластьонін, Н. Шмельова), формування професійної компетентності соціального працівника (А. Белінська, В. Бочарова, В. Сидоров, А. Ляшенко, І. Мигович, Г. Попович, Є. Холостова), а також методологічним і теоретичним аспектам розвитку професійної компетентності соціальних працівників (С. Харченко, В. Докучаєва, Н. Краснова, Н. Ларіонова, Д. Разіна, Е. Зеєр, А. Маркова).

Однак в сучасних дослідженнях структури професіоналізму соціальних працівників проблема формування у майбутніх фахівців соціальної сфери компетентності, спрямованої на збереження їхнього власного здоров'я, вивчена недостатньо.

У науковій літературі зустрічаються розрізнені дослідження з проблеми здоров'язбереження дітей і молоді. Сутність здоров'язберігаючої педагогіки розкрита в працях В. Базарного та О. Петух. Проблему збереження та формування здоров'я дітей і молоді науковці розглядають у таких ракурсах: формування культури здоров'я учасників педагогічного процесу (Л. Мельник, Н. Денисенко, О. Аксьонова); збереження здоров'я, формування здорового способу життя дітей та підлітків засобами фізичної культури та виховання (Е. Вільчковський, Г. Власюк, І. Петренко, В. Ареф'єв, Г. Арзютов, О. Артюшенко, О. Вацеба, Л. Волков, М. Герцик, Л. Гурман, В. Дробинський, О. Дубогай, С. Закопайло, М. Зубалій, Є. Столітенко, Б. Шиян та ін.); дослідження цієї проблеми з точки зору вікових особливостей (Г. Голобородько, О. Дубогай, С. Свириденко). Теоретико-методологічні засади вказаної проблеми висвітлено у працях А. Здравомислова, І. Смирнова, Л. Сущенко та інших авторів, проблему суб'єкт-суб'єктного, особистісно зорієнтованого підходу до виховання – в роботах І. Беха, М. Левківського, А. Маслоу, В. Постового, С. Рубінштейна, К. Чорної. Окремі питання змісту і застосування здоров'язберігаючих технологій відображені в публікаціях О. Алексєєва, О. Балакірева, В. Бондіна, М. Варбан, І. Волкової, І. Зверєвої, Н. Зимівець, Р. Левіна, П. Міненка, В. Сонькіна, М. Южакова, О. Яременка, у тому числі в соціальній сфері (В. Ананьєв, Л. Борисова, Є. Горская, Т. Грядкіна, С. Котова, Г. Овсянкіна, Г. Пономарьов).

Метою статті є дослідження здоров'язберігаючої компетентності як складової професіоналізму соціального працівника.

Характера особливість соціальної роботи – це її потрійна природа: вона водночас є і специфічним видом практичної діяльності, і наукою, і навчальною дисципліною.

Соціальна робота як вид професійної діяльності спрямована на задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів і потреб різних груп населення, на створення умов, які б сприяли відновленню або покращенню здатності людей до соціального функціонування [8, с. 2]. Як навчальна дисципліна вона надає цілісне уявлення про зміст соціальної роботи, її основні напрямки, інструментарій, технології, організацію тощо. Як наукова галузь – інтегрує знання про систему цілеспрямованої, педагогічно організованої підтримки життєвих сил людини, розумної побудови її відносин з оточуючим світом і людьми, на основі творчої активності та моральної самоорганізації життя в конкретному соціумі [3, с. 10].

Соціальна робота здійснюється на різних рівнях: макрорівні (соціальна політика), мезорівні (соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання) та мікрорівні (соціальна робота з клієнтом). Якщо за основу взяти сфери соціальної практики, то можна виокремити соціальну роботу у сфері освіти, охорони здоров'я, дозвілля тощо. Поширеним підходом є виокремлення спеціалізації соціальної роботи за характеристикою соціально-психологічних особливостей клієнтів: з молоддю, з сім'єю, з важкими підлітками, іншими категоріями населення. У всіх цих видах соціальної роботи здійснюється конкретизація

(наприклад, оптимізація механізмів соціального функціонування індивіда, профілактика і корекція поведінки окремих осіб або груп), що відображається у відповідних посадових інструкціях спеціалістів.

Згідно з кваліфікаційною характеристикою фахівця з соціальної роботи, наведеної у «Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, що надають соціальні послуги» (затвердженому наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14 жовтня 2005 р., № 324), до його посадових обов'язків належать: організація виявлення та реєстрації громадян, які потребують соціальної та іншої допомоги, охорони і захисту їх морального, фізичного та психологічного здоров'я; організація піклування, опікування та догляду; встановлення причини конфліктних ситуацій і відхилень, які спричинили асоціальні явища; координація роботи щодо надання соціальної допомоги і захисту; пропаганда здорового способу життя, дбайливого ставлення до ветеранів та інвалідів, високих зразків етики та культури соціальних відносин; надання допомоги у працевлаштуванні; реєстрація асоціальних явищ і розробка заходів щодо їх усунення; проведення психологічних і педагогічних консультацій, надання юридичних порад; організація допомоги громадянам похилого віку й непрацездатним, тощо [6, с. 34–35].

За змістом діяльності фахівця соціальної сфери визначають такі функції: організаційну, посередницьку, правозахисну, інформаційну, психологічну, педагогічну, соціально-медичну, соціально-побутову й ін. [10, с. 24–26; 12, с. 30]. За використовуваними технологіями виокремлюють діагностичну, прогностичну, профілактичну та реабілітаційну функції.

Соціальна робота відрізняється від інших видів діяльності вираженою морально-гуманістичною спрямованістю, яка проявляється у можливості творити добро, допомагати людям, віддаючи власні сили і знання. Вирішуючи професійні завдання, соціальні працівники допомагають соціально хворим людям і суспільству звільнитися від непродуктивних життєвих позицій, недосконалості суспільних відносин, поведінкових стереотипів, негативних установок, агресії, страхів і підвищити здатність вирішувати власні проблеми, створюють необхідні для цього ресурси. Вони забезпечують взаємодію між людьми; підвищують відповідальність організацій за людину та впливають на соціальну політику. Ефективно виконувати ці завдання здатні лише добре підготовлені, професійно компетентні фахівці.

При розгляді єдності особистості й діяльності як важливої основи професійно-особистісного розвитку працівника соціальної роботи необхідно враховувати такі його сутнісні характеристики, як професіоналізм і професійна компетентність.

Професіоналізм – це високий, стійкий рівень знань, умінь і навичок, що дозволяє досягати найбільшої ефективності у професійній роботі. Це не тільки яскравий розвиток здатностей, глибокі й широкі знання в тій сфері діяльності, в якій цей професіоналізм проявляється, а й нестандартне володіння вміннями, що необхідні для успішного виконання вказаної діяльності [2, с. 22]. Професіоналізм також розглядається як своєрідна норма регуляції поведінки й діяльності, що покладає на суб'єкта діяльності певні зобов'язання. Він пов'язаний з індивідуальним стилем діяльності, самореалізацією особистості, що передбачає наявність високого рівня мотивації досягнення високих результатів [1, с. 57].

Подібний погляд на проблематику професіоналізму дав змогу вченим розглядати його як систему, що складається з двох взаємопов'язаних підсистем: професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності. Професіоналізмом особистості вважається якісна характеристикою суб'єкта праці, що відображає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на передовий розвиток. Професіоналізм діяльності розглядається як якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність; різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, у тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю; характеристика, що підлягає подальшому розвитку [1, с. 28].

Головним когнітивним компонентом підсистеми професіоналізму діяльності є професійна компетентність – сфера професійного знання, що постійно розширюється і сприяє веденню

професійної діяльності з високою продуктивністю. Це якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає інтегральний характер його підготовки та готовність особистості до реалізації цієї діяльності [14, с. 56]. Структура і зміст професійної компетентності багато в чому визначаються специфікою виконуваної професійної діяльності та її кваліфікаційного рівня.

Сутність професійної діяльності у соціальній сфері вимагає сформованості у фахівця певного комплексу професійно важливих якостей, серед яких основними є: психологічні якості (психічні та інтелектуальні якості, професійна самосвідомість); морально-етичні та вольові якості (емпатійність, делікатність, тактовність, уважність, терпимість, витримка, терплячість, гуманність, чесність, висока духовна культура, моральність, етична поведінка, об'єктивність і справедливість, моральна чистота, конфіденційність, порядність, відповідальність, емоційно-позитивне ставлення до людей); професійно-операційні якості і здібності (теоретичні та практичні професійні знання, організаторсько-комунікативні здібності). Велике значення для успішної професіоналізації фахівця з соціальної роботи має мотиваційна складова, яка зумовлює професійну придатність до практичної роботи.

Серед інших елементів професійної компетентності соціальних працівників вчені найчастіше називають компетентність сприйняття (передбачає проведення спостереження, аналізу, постановку діагнозу), компетентність взаємодії (успішне встановлення взаємовідносин та здійснення діяльності), комунікативну компетентність (встановлення контакту з клієнтом, налагодження довірливих, доброзичливих відносин) і рефлексивну компетентність (реконструкція процесу надання допомоги, метою якої є переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити) [5, с. 114–117].

Рівень професійної компетентності фахівця соціальної сфери визначається мірою володіння ним спеціальними базовими знаннями, а також методами, прийомами, технологіями соціальної роботи та вміннями, необхідними для їх застосування. В основі професійних вмінь лежить організована система знань, але для ефективного здійснення соціальної роботи необхідно мати й відповідні навички, зокрема: цілеспрямовано і з розумінням слухати інших; збирати інформацію, щоб підготувати соціальну історію, оцінку, звіт; формувати і підтримувати професійні відносини, спрямовані на надання соціальної допомоги; спостерігати та інтерпретувати вербальну і невербальну поведінку, використовуючи знання з теорії особистості та діагностичні методи; спрямовувати зусилля клієнтів на вирішення їх проблем та завоювати їх довіру; обговорювати делікатні проблеми з необхідною увагою і підтримкою, викликаючи у клієнта довіру; творчо вирішувати проблеми клієнта; визначати момент призупинення терапевтичної допомоги клієнту; проводити дослідження та інтерпретувати їх результати; бути посередником і вести переговори між конфліктуючими сторонами; забезпечувати зв'язок між різними організаціями; повідомляти про соціальні потреби державним, приватним і громадським організаціям, що забезпечують фінансування відповідної діяльності [9, с. 78–88].

Практична діяльність соціального працівника характеризується підвищеним рівнем емоційно-психологічного напруження та пов'язана з високою моральною відповідальністю за здоров'я й життя окремих людей, груп населення й суспільства загалом. У своїй діяльності соціальні працівники мають справу з неблагополучними людьми, котрі переживають стрес, страждають від соціально небезпечних хвороб, втрати близьких, насилля та ін. Неприятливі умови праці спричиняють різні порушення, деформації й професійні хвороби. Процес трудової діяльності в ситуаціях особливого ризику може призводити до зниження як працездатності людини, так і ефективності праці, а також негативних змін психіки і втрати ціннісних орієнтацій. Ці порушення, зазвичай, проявляються у тому, що людина не може використати наявні в неї особистісні можливості в зв'язку зі станом психічної втоми або втрачає свої трудові вміння й навички, внаслідок чого відбуваються порушення та деформації професійної діяльності, знижується результативність праці. Відхилення у професійному розвитку, як правило, зумовлюють де професіоналізацію і десоціалізацію особистості. Тому соціальна робота висуває жорсткі вимоги до психофізіологічних особливостей фахівця і вимагає науково обґрунтованих методів відбору спеціалістів, адаптації до умов діяльності й профілактики професійних ризиків. Специфіка професійної діяльності вимагає сформованості

здоров'язберігаючої компетентності соціальних працівників як невід'ємної складової їх професіоналізму.

Поняття здоров'язберігаючої компетентності використовується здебільшого в педагогічній науковій літературі щодо учнівської молоді, де її розглядають як «характеристику, властивість учня, спрямовану на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – свого та оточення» [7, с. 86]. Окреслюючи реалізацію здоров'язбереження в педагогічній праці фахівця будь-якого фаху, вказують на необхідність володіння ним арсеналом способів збереження, відновлення та розвитку власного здоров'я (навички медичного, біологічного змісту та питань безпеки життя), переконаність у доцільності їх застосування [11, с. 447].

Здоров'язберігаюча компетентність соціального працівника має розглядатись як інтегральна характеристика особистості, що дає змогу успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти в конкретних умовах, виконувати поставлені завдання щодо свого та інших людей здоров'я. Вона забезпечує організацію здорового способу власного життя у фізичній, соціальній, психічній, духовній сферах та організацію своєї праці. Основним критерієм цієї компетентності є стан оптимальної відповідності, гармонії між біологічним, психологічним і соціальним у житті й діяльності людини.

У структурі здоров'язберігаючої компетентності дослідники виокремлюють три основні компоненти: когнітивний (система знань і пізнавальних вмінь), особистісний (наявність і проявлення рис особистості, зумовлених характером діяльності з формування здорового способу життя свого та клієнтів), діяльнісний (здатність обґрунтовано виявляти та раціонально застосовувати шляхи і засоби для найбільш ефективного досягнення мети) [4, с. 62–63].

Когнітивний компонент має містити знання, які характеризуються світоглядним розумінням людини її природного та соціального оточення; загальні професійні знання про культуру здоров'я як складову загальної культури особистості; психолого-педагогічні знання про закономірності всебічного розвитку особистості; інтегровані предметні знання про цінності здоров'я та здорового способу життя як основи активної життєдіяльності та особистісного розвитку людини; методичні знання про застосування здоров'язберігаючих технологій у соціальній роботі та ефективні заходи щодо особистої безпеки життєдіяльності й оточуючого середовища.

Особистісний компонент становлять: мотиваційно-ціннісні орієнтації (прийняття цінності здоров'я, інтерес та готовність до різноманітних видів здоров'язберігаючої діяльності); соціальна орієнтація (готовність до виконання соціальних функцій і ролей у професійній та соціокультурній сферах); професійна орієнтація на здоров'язбереження об'єктів соціальної роботи; особистісні якості, необхідні для здійснення здоров'язберігаючої діяльності; рефлексивна складова (усвідомлення і присвоєння способів підтримки здоров'я).

Діяльнісний компонент містить систему спеціальних здоров'язберігаючих умінь і навичок (позитивне відношення до власного здоров'я та здоров'я об'єктів своєї безпосередньої діяльності, володіння сучасними засобами психофізичної діагностики стану здоров'я та вміння їх застосовувати на практиці, вміння проектувати індивідуальні траєкторії розвитку і вдосконалення способів збереження здоров'я клієнтів), а також загальнопедагогічні та професійні вміння і навички соціальної роботи (організаторські, аналітичні, проектувальні, комунікативні, корекційні та ін.). Єдність та взаємодія зазначених компонентів є необхідною умовою для ефективного використання здоров'язберігаючої компетентності соціальним працівником при виконанні професійних завдань.

Таким чином, дослідивши проблему здоров'язберігаючої компетентності як складової професіоналізму соціального працівника, можна зробити певні висновки.

Професійне становлення фахівця соціальної сфери є цілісним і безперервним процесом розвитку практичної, освітньої й дослідницької діяльності особистості у соціальній сфері, орієнтованим на формування професійних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним вимогам й етичному стандарту професії.

Професійна компетентність соціального працівника, структура і зміст якої визначаються специфікою виконуваної соціальної роботи, є головним компонентом підсистеми професіоналізму діяльності.

Соціальна робота як вид професійної діяльності вимагає від фахівців сформованості комплексу певних компетентностей (сприйняття, взаємодії, комунікативної, рефлексивної) та професійно важливих якостей і здібностей (когнітивних, психологічних, морально-етичних, професійно-операційних, вольових).

Специфіка професійної діяльності, яка пов'язана з ризиком для психічного та фізичного здоров'я соціального працівника, ставить високі вимоги не лише до професійної підготовленості, а й до психофізіологічних особливостей фахівця. За таких умов для нього важливо вміти правильно організувати фізичну, соціальну, психічну, духовну сферу свого життя і праці та підтримувати гармонію між цими сферами життєдіяльності. Ефективність виконання цих завдань забезпечує високий рівень здоров'язберігаючої компетентності соціального працівника. Лише єдність компонентів вказаної компетентності – когнітивного, особистісного й діяльнісного, їх взаємодія з іншими складовими професіоналізму соціальних працівників є умовою успішного виконання завдань їх професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеология: учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин и др. – Спб.: Питер, 2003. – 256 с.
2. Бодалев А. А. Акмеология: проблемы теории и практики / А. А. Бодалев, А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина, Л. Г. Лаптев // Акмеология: методология, методы и технологии. Материалы научной сессии. – М.: РАГС, 1998. – 232 с.
3. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход: Монография / В. Г. Бочарова. – М.: Изд-во АСОПиР РФ, 1999. – 184 с.
4. Гамаюнова А. Н. Компетенция здоровьесбережения в структуре профессиональной компетентности бакалавра психолого-педагогического образования / А. Н. Гамаюнова // Международный журнал экспериментального образования. – 2011. – № 3. – С. 62–63.
5. Горішна Н. М. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки / Н. М. Горішна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2009. – Вип. 16–17. – С. 114–117.
6. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80. Соціальні послуги. – Краматорськ: Центр продуктивності, 2005. – 74 с.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
8. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / авт.-уклад. І. В. Козубовська, І. І. Мигович, В. В. Сагарда та ін.; за ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича. – Ужгород: Гражда, 2000. – 250 с.
9. Социальная защита детей и семьи (зарубежный опыт) / ред. колл. Л. Э. Кунельский, М. С. Мацковский, А. М. Панов. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. – 92 с.
10. Соціальна роботи: технологічний аспект: навч. посібник / за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 352 с.
11. Успенська В. М. Здоров'язберігаюча компетентність учителя основ здоров'я як визначальна його професійної компетентності / В. М. Успенська // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми, 2010. – № 1 (3). – С. 442–452.
12. Филатова Е. В. Теория социальной работы: учеб. пособие / Е. В. Филатова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – 96 с.
13. Хазова С. А. Конкурентноспособность специалистов и профессионализм: сопоставление феноменов / С. А. Хазова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html>
14. Яркіна Т. Ф. Социальная педагогика и социальная работа в контексте международного сотрудничества / Т. Ф. Яркіна. – М.: Асопир, 1998. – 62 с.